

– С. 10-14; ²³Шмелев Д.Н. Зазнач. праця. – С. 73; ²⁴Абаев В.И. О подаче омонимов в словаре. // ВЯ. – 1957. – № 3. – С. 35; ²⁵Фомина М.И. Зазнач. праця. – С. 66; ²⁶Проخورова В.Н. Зазнач. праця. – С. 38; ²⁷Кочерган М.П. Зазнач. праця. – С. 80; ²⁸Муравицька М.П. Зазнач. праця. – С. 59-62; ²⁹Виноградов В.В. Зазнач. праця. – С. 27; ³⁰Будагов Р.А. О так называемом «промежуточном звене» в смысловом развитии слов // Сб. статей по языкознанию. Проф. Моск. ун-та академ. В.В.Виноградову, – М., 1958, – С. 73-85; ³¹Новиков Л.А. Зазнач. праця. – С. 10-14; ³²Там само. – С. 10-14; ³³Там само. – С. 10-14; ³⁴Задорожный М.И. О границах полисемии и омонимии. – М., 1971. – С. 13; ³⁵Потапов С.М. К вопросу об омонимах // Уч. записки Вильнюсск. гос. ун-та, XXVI, Языкознание, – №1. – 1958. – С. 226-227; ³⁶Курилович Е.Р. Очерки по лингвистике. – М., 1962. – С. 237-456; ³⁷Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М., 1956. – С. 162-163; ³⁸Weinreich U. Explorations in Semantic Theory. - The Hague; Paris, 1966. – P. 395-477; ³⁹Wells R. To what Extend can Meaning be said to be structured//Reports for 8th International Congress of Linguistics, – Oslo, 1957. – Vol.2, P. .654-704; ⁴⁰Булаховський Л.А. Из жизни омонимов // Русская речь. – Т. 3. – Л., 1928. – С. 53; ⁴¹Солдатова Л.П. До питання теорії явищ неоднозначності // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2003. – Випуск VIII. – С. 64-70.

М. В. Бондар, асп.

СЕМАНТИЧНІ КОНОТАЦІЇ В КОНЦЕПТОСФЕРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (на матеріалі сучасної української прози)

У статті проаналізовано специфіку “концепту-мінімуму” та “концепту-максимуму”, а також виявлено основні тенденції у зміні семантичних конотацій власних назв.

The article is devoted to the analysis of “concept-minimum” and “concept-maximum”, and the ascertainment of the main tendencies in the development of semantic connotations of proper names.

На сучасному етапі розвитку стилістичних досліджень прозових текстів особливої ваги набуває застосування різноманітних методик, які спрямовані на розкриття новітніх тенденцій у вербальній структурі тексту. Зарубіжні лінгвісти оперують методиками стилістичного аналізу, розробленими Шортом, Ван Піром, та ін.¹ Методики такого типу мають спільний об'єкт лінгвістичних досліджень, а саме – лексичні одиниці, їхнє смислове навантаження;

вони ґрунтуються на необхідності врахування стереотипів, що закріплюються за певними словами, асоціативних рядів, поява яких зумовлена специфікою вживання того чи іншого слова тощо. Названі методики відрізняються одна від одної механізмами аналізу лінгвістичного матеріалу.

У ближньому зарубіжжі, зокрема в Росії, окрім вивчення модифікацій лексичного складу сучасної мови, семантичних зрушень та їхньої кодифікації у лексикографічних працях, лінгвісти розробляють принципи фіксації нових асоціацій, визначення нових відтінків значення. Так, завдяки опрацюванню великої кількості лінгвістичного матеріалу, зібраного в різних жанрах публіцистики, стало можливим написання фундаментальної праці “Русский язык конца XX столетия (1985-1995)”², в якій один з розділів присвячений безпосередньо семантичним змінам в лексиці. На нашу думку, укладання словників, що фіксують результати семантичних процесів актуальних для мови в певний період, має велике значення для вивчення окремого етапу розвитку мовної одиниці та відкриває можливості правильного розуміння причин, які зумовлюють наступні зміни значення та появу нових семантичних конотацій. Яскравим свідченням цього твердження є здобутки російської лексикографічної практики, зокрема Толковый словарь русского языка конца XX века³ (створений на основі аналізу сучасних текстів) та виданий в Росії Дж.Грином Dictionary of New Words⁴ (присвячений вивченню лексичних одиниць та їхньої семантики, що поповнюють словниковий склад англійської мови).

В Україні необхідність створення подібних лексикографічних праць є актуальною проблемою сьогодення (укладено невеликі за обсягом словники: “Нове в українській лексиці” Д.Мазурик та “Словник новотворів української мови (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.)” Г.Віняр, Л.Шпачук⁵; готується видання нового “Словника української мови” в 20-ти томах, а також “Словника нових слів і значень”), що активізує до розробки нового напрямку лінгвістичних досліджень, а також визначення засад практичного застосування матеріалу, отриманого в процесі аналізу мовних одиниць. У вітчизняному мовознавстві, насамперед, необхідно створити практичну базу, одним з основних джерел формування якої мають бути сучасні українські прозові тексти, в авторському мовленні та змодельованих комунікативних ситуаціях яких відображаються активні процеси сучасної української мови. Таким

чином, мета нашої розвідки – спираючись на досвід зарубіжної лінгвістики, обґрунтувати новий підхід у вивченні вербальної структури художнього тексту, пов'язаний з врахуванням семантичних конотацій у концептосфері української мови. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: обґрунтувати термінологічний апарат; зробити вибірку контекстів, які ілюструють семантичні конотації досліджуваного концепту; з'ясувати чинники, що зумовлюють появу відповідних семантичних конотацій; здійснити типологічне зіставлення семантичних конотацій “концепту-максимуму” та “концепту-мінімуму”; визначити можливості та переваги цього підходу.

Поняття “концептосфера” російський вчений Д.Лихачов тлумачить, оперуючи таким ключовим поняттям, як “концепт”, але у відмінному від традиційного тлумаченні: “концепт існує не для окремого слова, а, по-перше, для кожного основного (словникового) значення слова окремо, і, по-друге, концепт певною мірою “алгебраїчний” вираз значення, яким ми оперуємо у своєму письмовому чи усному мовленні, оскільки охопити значення в усій його складності людина просто не встигає, іноді не може, а іноді по-своєму інтерпретує його (в залежності від своєї освіти, особистого досвіду, належності до певного середовища, професії тощо)”⁶.

На думку Д.Лихачова, концепт не безпосередньо виникає зі значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини. Таким чином пояснюються особливості потенційних можливостей концепту окремої людини, зумовлені існуючим індивідуальним колом асоціацій, відтінків значення (це положення висвітлено також у вищезгаданій праці “Русский язык конца XX столетия...”). Відповідно багатство концептосфери національної мови автор ставить у пряму залежність від багатства культури нації – її літератури, фольклору, образотворчого мистецтва, а також співвіднесеності з усім історичним досвідом нації та релігією.

Виходячи з такого розуміння поняття “концепт”, можна зробити висновок, що “культурна (поняттева) картина світу” (“це відображення реальної картини через призму понять, сформованих на основі уявлень людини, які отримані за допомогою органів чуттів і пройшли через її свідомість, як колективну, так й індивідуальну”⁷) є відтворенням концептів (сукупності асоціацій, відтінків значення)

європейських країн, тобто, іншими словами, стереотипів культурних уявлень, які формуються під впливом таких факторів, як географія, клімат, природні умови, історія, соціальний устрій, вірування, традиції, спосіб життя.

У українській лінгвістиці на позначення поняття “концепт”, у значенні запропонованому Д.Лихачовим, використовується словосполучення “семантичні конотації”. “Семантичні конотації створюють асоціативно-образне, символічне, культурно-історичне тло слова, виражаючи національну специфіку мови”⁸. Термін “семантичні конотації” не завжди адекватно співвідноситься з поняттям “концепт”, оскільки враховує лише суспільний досвід людини, залишаючи поза увагою досвід індивідуальний і є видовим по відношенню до родового, більш загального поняття. Тим не менше, використання терміна “семантичні конотації” є доцільним при поясненні семантичних змін.

Отже, розглянемо на матеріалі сучасних українських прозових текстів семантичні конотації концепту “Сполучені Штати Америки”. Для цього скористаємося підходом, запропонованим А.Вежбицькою: семантичні аспекти тлумачення концепту (поняття) через типові ситуації використання об’єкта⁹. Наприклад: “...я хочу повчитися в країні **чізбургерів**” (Пиркало, 18); “**Страви дня: біг мак, гот дог, поп корн, солт натс, ред гот чілі пепперс**” (Андрухович, 24) – помилковий стереотип про США як батьківщину ресторанів швидкого приготування їжі; “**Уявіть собі – я приходжу найматися до вас на роботу, у красивому костюмі, з білозубою американською посмішкою**” (Б.М. – пор. “голівудська посмішка”, яку обіцяють численні стоматологічні клініки у рекламних проспектах; пор. “По цій мові доручивши нашому невідпорному краянинові свою венеціанську адресу на папірчику, вона посміхнулася **стерильними зубами**” (Андрухович, 34)), **вивченою за рік навчання напам’ять, і кажу: “Я закінчила Гарвард чи що-небудь – хай навіть університет штату Алабама**” (Пиркало, 20) – уявлення про кращу освіту за кордоном, зокрема в Америці; “**Кажуть у всіх американців, коли вони співають гімн, течуть сльози**” (Пиркало, 27) – інше, порівняно з українцями, ставлення до національної символіки, сформоване багатовіковою традицією; “... він сказав, що я дурна, і таким, як я, ніколи не дадуть **американської стипендії**. **Такі, як ти, Соросу не потрібні**” (Пиркало, 27-28) (пор.: “Вона поїхала чи то до Штатів, чи то до Канади, бо отримала **грант** для вивчення чогось на кшталт

специфіки ментальності жінок-трудівниць посттоталітарної доби” (Кононенко, Зрада, 97); “Америка – *the land of opportunities*, пів Європи, не нашої довбаной, а щонайщирішої, від Британії до Італії, сюди рветься гроші, кар’єра” (Забужко, 24) – уявлення про Америку як інший світ, асоціація з пошуками кращого життя; “Чай вийшов саме на американський смак – брунатна мутнувата водичка” (Пиркало, 87) – з поступовим відкриттям українцями Америки через кінофільми, американські продукти харчування тощо зникає момент ідеалізації; “Хочу автоматичну пральну машину, як у американців” (Пиркало, 90) – Америка у свідомості багатьох людей асоціюється з добробутом, високим рівнем життя, тому вжито відповідний етнонім; “... *перфектне знання Перфецьким німецької та всіх без винятку часових форм дієслова в англійській мові*” (Андрухович, 13) (TOEFL – “Зелена Маргарита”) – в свідомості українця англійська мова це складна граматики.

Як бачимо, семантичні конотації концепту “Сполучені Штати Америки” реалізуються головним чином через вживання у відповідних контекстах запозичень з англійської мови та слів, які завдяки впливу реклами та засобів масової інформації чітко асоціюються з “Америкою”, “американським”.

За класифікацією А.Вежбицької¹⁰, такий концепт є “концептом-мінімумом” (зазначимо, “концептом-мінімумом” для українців, семантичні конотації якого будуть по-іншому розтлумачені американцями, а сам концепт матиме відмінні семантичні конотації в англійській мові). Дослідниця використовує ідею концепту як категорію для характеристики знань про реалії повсякденного буття, або володіння смислом таких реалій. Тепер простежимо специфіку “концепту-максимуму” у сучасному прозовому тексті (про що свідчить кількісне переважаєння слів з національно-культурним та символічним, а не асоціативно-образним тлом) – “Україна”: “Статистика показує, що наш народ під тихими зорями завжди робить найгірший вибір” (Пиркало, 98); “Це мій улюблений, хоч і розгублений, народ” (Пиркало, 142) – пор. психологічний стан персонажів народних казок на роздоріжжі; “Я не реанімую м’яту, любисток, босоноге дитинство, ветху бабусю, м’ята не потребує реанімації” (Процюк, Шибениця для ніжності, 14); “Після відправки так хотілося володіти брунькуватою гілкою **черешні** і щебетом ластівок на оббитій повстиною одверині хати, втомою і пробудженням, лагідним теплом грудей крізь перкалеву сорочку,

здитинілою посмішкою і збудливо жорстоким, не дівочим вже сміхом, коли дмухала на фіранку, щоб відтулити вікно і виказати йому свій поспіх, “сонце над **яворами**”, може, встаєм?”; щоночі **гірська річка** несла на Україну, і за хвилину дрімоти встигав **Сергій** погомоніти з бабцею за кущем бузку, дрова за зиму запліснявіли в хліві, дідом взялися, насилу **піч** димить, встигав з’їсти **квашене яблуко** з маминої в задирках під нігтям руки, **калина** так розрослася, два пагони батько посадив за погрібником” (Пашковський, 101).

Водночас, як слушно зауважує О.Семенюк, відбувається поступове руйнування, дифузія, деградація основних національно-культурних цінностей¹¹. Наприклад: “Вони проповідують **галушково-вишиване** непротивленство воріженькам, а прийшов би сюди справжній ворог, із **філософією** меча, а не **бандури**, вмить набрали би страху повні майтки” (Процюк, Інфекція, 4) – ідеологічно переорієнтовуються лексеми з національно-конотативним забарвленням (*галушки, вишиванка, бандура*).

Зібраний матеріал свідчить про існування не лише індивідуальних лексичних асоціацій, а також про існування вищезгаданих стереотипів культурних уявлень, які закріпилися в свідомості пересічного українця, характеризуються високим ступенем частотності в творчості різних авторів та виражені здебільшого питомими українськими лексемами.

Такі концепти-власні назви (національно-самобутні слова-символи, етнокультурні символи-номінанти), як Чигирин, Київ, Дніпро, Прип’ять, Десна, концепти-антропоніми – Франко, Леся Українка, Марко Вовчок, Г.Сковорода, концепти-персонажі літератури, як Катерина, Чіпка, Микола Джеря, Захар Беркут, на думку Т.Космеди, безпосередньо характеризують українську культуру¹², проте під впливом різних чинників вони можуть змінювати своє асоціативно-образне, символічне тло слова. Наприклад: Прип’ять – Чорнобиль – екологічна катастрофа – зона відчуження. Топонім Чорнобиль завдяки відомим подіям 1986 року набув нової семантичної конотації, що знайшло своє відображення у словнику Д.Мазурик “Нове в українській лексиці”: “Чорнобиль – перен. Руйнація, катастрофа” (с. 128). З одного боку, Чорнобиль став символом катастрофи → духовний Чорнобиль (“**Чорнобиль українського визнання**” (Медвідь, 55)), а з іншого – аварія на ЧАЕС в свідомості іноземців асоціюється з Україною: “**І банальне слово “Чорнобиль”** (тільки ця назва щось їм говорить) не додає моїм

словам ваги і не збурує поваги до моєї батьківщини” (Мухарський, 134).

Під впливом віянь нового часу може акцентуватися увага на одній з асоціацій, наприклад: завдяки загальноосвітнім закладам асоціація про Лесю Українку як про “єдиного мужчину” перетворилася у свідомості пересічного українця на стійкий стереотип, а в наш час посилилась за рахунок “феміністичного” контексту (хоча це додаткова “пасивна” ознака концепту, за класифікацією Ю.Степанова¹³). Також створюються нові асоціації, що пов’язано з виникненням нових реалій в житті українського народу: “Мамі на роботу дзвонити не хочеться, взяв один **папірець із портретом Тараса Шевченка**” (Кононенко, Зрада, 125) – сучасна українська грошова одиниця із зображенням Т.Шевченка, вартістю 100 грн; “Лариса призначає їй зустріч біля Золотих Воріт. – А з якого боку? – питає янгольський голосочок. – Там, де **Ярослав Мудрий**. – Ярослав Мудрий? А де він? – **На двох гривнях! Two grivna tap. Біля нього. Тільки дивися, не поплентайся до стогривенного!** (мається на увазі пам’ятник Богдану Хмельницькому – Б.М.)” (Кононенко, Імітація, 11); “ – А з ким маю честь? – Із тим, кому ти вчора дав **“Богдана”**. – Кого? – **Богдан-Зиновій намальований на п’яти гривнях**” (Шкляр, 47); “Саксофоніст, котрий грав у підземному переході над порожнім капелюхом, чув її безпомильно, і я кинув йому на почин **“святого Володимира”**” (авторська зноска – зображення на одній гривні) (Шкляр, 32).

Таким чином, проведене дослідження дає можливість виявити внутрішні зв’язки в лексико-семантичній системі сучасної української мови, специфіку виникнення та функціонування лексичних асоціацій у структурі прозового тексту, особливості вираження “концепту-мінімуму” та “концепту-максимуму” (запозичена чи питома лексика, слова з асоціативно-образним чи національно-культурним, символічним тлом), що відкриває перспективи визначення нових відтінків значення на рівні кодифікації у лексикографічній практиці.

¹Short Mick. Stylistics “upside down”: using stylistic analysis in the teaching of language and literature // Language, Literature and the Learner. – L.; N. Y., 1996. – P. 41; Van Peer Willie. The Taming of the Text: Explorations in Language, Literature and Culture. – L., 1988; ²Русский язык конца XX столетия (1985-1995) / Под ред. Е.А. Земской. – М., 1996.; ³Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / Под ред.

Г.Н. Скляревской. – СПб., 1998; ⁴Грин Д. Словарь новых слов / Green Jonathon. Dictionary of New Words. – М., 1996; ⁵Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Л., 2002; Віняр Г.М., Шпачук Л.Р. Словник новотворів української мови (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття). – Кривий Ріг, 2000; ⁶Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М., 1997. – С. 281; ⁷Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000. – С. 41; ⁸Тараненко О. О. Конотація // Українська мова. Енциклопедія – К., 2000. – С. 248; ⁹Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. – К., 1998. – С. 207; ¹⁰Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996; ¹¹Семенов О.А. Мова епохи та мовна особистість у сатирико-гумористичному тексті. Автореф. дис. ... докт. філол. наук. – К., 2002. – С. 8; ¹²Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Л., 2000. – С. 155; ¹³Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 1997. – С. 44.

Список використаних джерел

Андрухович Ю. Перверзія // Сучасність. – 1996. – № 1. – С. 9-86; Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. – К.: Згода, 1996; Кононенко Є. Зрада // Березіль. – 2002. – № 3-4. – С. 35-153; Кононенко Є. Імітація // Сучасність. – 2001. – № 6. – С. 9-53; Медвідь В. Філософія страху, або ж проклятий народ // Київ. – 2001. – № 9-10. – С. 53-69; Мухарський А. Попса для еліти. – Х., 2002; Пашковський Є. “Ростов – Одеса” // Київ. – 1991. – № 10. – С. 99-102; Пиркало С. Зелена Маргарита. – К., 2001; Процюк С. Інфекція // Кур’єр Кривбасу. – 2002. – №149. – С. 3-68; Процюк С. Шибениця для ніжності // Кур’єр Кривбасу. – 2000. – № 113. – С. 3-38; Шкляр В. Ключ: Роман. – К., 1999.

Попова Т.О., асп.

ОСОБЛИВОСТІ НАЇВНО-ЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті аналізується зміст поняття “наївно-етичний дискурс” та розглядаються особливості наївно-етичного дискурсу української студентської молоді, сформованого на основі психолінгвістичного експерименту, проведеного автором.

The content of the concept “naive ethic discourse” is being analyzed and specific features of the discourse of Ukrainian students